

АНТИСЕМІТИЗМ ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МІСЦЕВОЇ ПОЛІЦІЇ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ УКРАЇНА

На початку радянсько-німецької війни нацисти не передбачали жодної можливості створення українських збройних формувань. Про це чітко висловився сам Гітлер на нараді вищого політичного керівництва III Райху 16 липня 1941 р.: “Навіть якщо спочатку може здатися легким залучення будь-яких чужих, підкорених народів до військової допомоги – все це невірно!... Тільки німцю дозволено носити зброю, а не слов’янину, не чеху, не козаку і не українцю!”¹.

Негативне ставлення Гітлера до цього питання було широко відоме, а ті проекти національних армій, які до нього доходили, категорично відкидалися, часто з негативними наслідками для їх подавачів. Так, у відповідь на пропозицію фельдмаршала Ф. фон Бока про створення російських збройних формувань, у штаб групи армій “Центр” було надіслано “Роз’яснення”, в якому зазначено: “Ми ні від чого і ні від кого Росію не визволяємо. Ми її – *завойовуємо*. ... Ми не потребуємо ніякої російської національної армії і не збираємося формувати ніякого російського уряду”². Українців від росіян Гітлер не відрізняв, навпаки, він наголошував, що “Україна – це матір Росії, тому вони не можуть воювати одне з одним”. Повторюючи думку фюрера, Г. Гіммлер свої накази по поліції адресував “для України та інших російських областей”.

Однак ці політичні настанови прямо суперечили потребам окупаційних установ. Суттєва різниця між окупованими країнами Європи і СРСР полягала в тому, що нацистські окупаційні інституції на території останнього не заставляли жодних цивільних органів охорони порядку, за винятком створених націоналістами. У всій окупованій Європі, включно з Польщею, поліція була аполітичною за своєю суттю громадською службою, яка продовжувала виконувати свою роботу навіть після окупації. Дії нацистів тут зазвичай зводилися лише до введення власних представників у керівні структури наявної системи. Так, попри всю антипольську ритори-

ку Гітлера, довоєнна поліція країни продовжувала свою діяльність як під час бойових дій, так і під окупацією, вже під крилом німецької поліції і СД.

А в СРСР міліція НКВС була організацією, абсолютно інкорпорованою в загальну структуру тоталітарного режиму, і не могла існувати поза ним. Коли підходив фронт, міліціонери або евакуювалися в тил, або вливалися в армію. Тому вже перші тилові інституції вермахту, а згодом і цивільна адміністрація, що вступали на територію УРСР, були змушені давати українцям зброю для створення хоча б якихось органів правопорядку, адже власні обмежені сили дозволяли забезпечити присутність невеликих окупаційних гарнізонів лише в містах і районних центрах.

Таким чином, створення місцевого поліцейного апарату в РКУ було вимушеним кроком нацистів. Окупантам довелося самим створювати місцеві збройні структури, початково покладаючи на них виключно допоміжні функції. З розростанням рухів Опору роль і чисельність системи української поліції (шудцманшафту) різко зростає. Охоронні частини і підрозділи з місцевого населення з'явилися у всіх наявних в РКУ поліцейних структурах Райху – поліції порядку, СД, залізничній, пожежній охороні тощо. На початку 1943 р. їх кількість сягала 80 тисяч шудцманів. Природно, що за тих умов стратегії співпраці з місцевим населенням, зокрема в пропагандистській царині, у нацистського командування просто не було. Їй довелося витворювати фактично експромтом, коригуючи стратегічні настанови у відповідності до вимог моменту.

Проте визнавати національний характер добровольчих формувань окупаційного режиму чи давати їм якісь політичні обіцянки щодо майбутнього окупанти не збиралися. До літа 1943 р. їм принципово не надавали статусу національних легіонів. Ще 17 жовтня 1941 р. Гімлер окреслив це становище так: “В Україні ніколи не можна буде створювати легіони, а лише охоронні команди, при тому дуже багато”²³. Проте сама наявність значної кількості озброєних місцевих жителів в окупаційних збройних формуваннях вимагала надання пропагандистського пояснення населенню і самим добровольцям мотивів і цілей їхньої служби.

З самого початку окупації колабораційна преса твердила про участь сотень і тисяч українців у боях з більшовиками, та про їх

подвиги. Вже з березня 1942 року газети розпочали кампанію агітації до вступу у нібито існуюче Українське Визвольне Військо, що бореться за “належне місце України у майбутній Новій Європі”. Разом з тим, не проводилося жодних заходів стосовно надання окупаційним установам національного характеру, а націоналісти офіційно ставилися в один ряд з більшовиками. У звіті від 25 серпня 1942 року, працівники СД Харкова рекомендували заборонити навіть пронимецьку агітацію для українців, яка б оперувала поняттями “любові до Батьківщини” і т. п., тому що вона межує з націоналізмом і може підштовхнути населення до небажаних для Німеччини дій. Тобто, жителі райхскомісаріатів були зобов’язані плідно працювати на благо Німеччини лише для того, щоб віддячити за визволення від більшовизму.

Замість того, щоб змальовувати світле майбутнє для місцевих жителів, пропаганда зосередилася передусім на спільності цілей “визволеного від більшовизму” населення і окупантів і наявності спільного ворога – більшовизму. Ефективнішою за все була антибільшовицька агітація, спрямована на розкриття цілком реальних злочинів радянської системи. Так, ще влітку 1941 року німецькі війська відкривали для загального огляду тюрми, наповнені вбитими НКВС в’язнями. А навесні 1943 року з частин шудманшафту відряджалися делегації на місце масових поховань жертв більшовизму у Вінниці. Протягом всього періоду окупації газети описували злочини, здійснені радянськими військами під час відступу, а також репресії проти населення територій, відвойованих РСЧА у 1942 – 1944 роках. У цьому ж руслі слід сприймати і широко відомий нині наказ Берії про майбутню депортацію всіх українців до Сибіру, поширений німецькими пропагандистами у 1944 році. Проблема навіть не в тому, справжній він чи вигаданий нацистськими спецслужбами, а в тому, що він викликав довіру населення через те, що відповідав їх уявленням про жорстокість методів радянського режиму і підігрівав антибільшовицькі настрої.

Проте найпоширенішим пропагандистським штампом, що використовувався у агітаційній роботі серед добровольців німецької армії та поліції, стала типово нацистська ідеологічна конструкція про “жидобільшовизм”. Її метою було обґрунтувати державний антисемітизм окупантів ототожненням основного ворога “геррен-

фольку” – євреїв, з основним ворогом визволених “унтерменшів” – більшовиками.

Ця ідеологічна конструкція не стала абсолютно неприйнятною чи новою для місцевого населення. У Російській імперії іудеї традиційно були “іновірцями” та “інородцями”, самі по собі їх замкнені релігійні громади викликали ксенофобні почуття у місцевих. До того ж їх розпалювали штучно, передусім методами “чорного піару”.

Три голосні процеси проти євреїв – щодо здійснення ритуальних убивств християнських дітей у 1820 – 1830-х рр. – були відверто сфальсифікованими і закінчилися виправданням обвинувачених, але надовго стали одним з основних антисемітських тверджень російської пропаганди. Тому після вбивства імператора Олександра II російське “охоронне відділення” почало поширювати чутки про євреїв-змовників – дійсна змова православних росіян і українців організації “Земля і воля” була ідеологічно значно шкідливішою, ніж інтриги порівняно нечисленних інородців. Так само згодом вчинив і Гітлер – замість акцентування уваги суспільства на справжніх причинах листопадової революції 1918 р. у Німеччині, він оголосив її “єврейською змовою” і “ударом у спину німецькій армії”.

Дуже природно, що саме євреї як чи не найпригнобленіший народ імперії, активно кинулись у вир революції 1917 року. В роки громадянської війни внаслідок інтернаціоналістичної політики більшовиків колишні іновірці-іудеї, які до революції здебільшого не мали права бути членами навіть містечкових магістратів, раптом стали рівноправними (із колишніми православними) представниками влади. Це був шок для консервативних прошарків населення. Тому більшовизм для багатьох українців став асоціюватися саме з євреями.

У тридцять років ці прояви зовні зникли – за вживання слова “жид” можна було потрапити за ґрати – але звичка асоціювати євреїв з більшовиками залишилася. Причиною частково був об’єктивний зовнішній фактор, адже згідно з офіційною статистикою, до беріївських чисток в НКВС у 1938 – 1939 рр. євреї становили до 40% працівників відомства. Але вже на липень 1939 року основну масу чекістів-“ежовців” розстріляли, і “беріївський набір” залу-

чив до НКВС нові кадри, 80% з яких становили росіяни, білоруси та українці⁴. Проте ані характер дій “караючої руки партії”, ані її сприйняття від цього не змінилися. Тому, навіть всупереч об’єктивним реаліям, нацистська пропаганда “жидобольшевизму” як влади євреїв лягала на сприятливий ґрунт і принаймні не знаходила маси противників⁵.

Тому слоган “допомоги у боротьбі з “жидобольшевіками””, або просто з “жидами”, став основною відправною точкою для пояснення ролі і місця добровольця-щуцмана в умовах окупації. Для прикладу, відповідальність і слухняність поліцаїв на службі нацистам у “Короткому огляді організації поліції Ярославського району” (м. Київ) пояснювалася “совістю” і тим, “як належало працювати українцю без жидів”⁶. Більше ніяких мотиваційних засад – національних, політичних чи побутових, які б не суперечили настановам нацистів, автор “огляду” знайти не зміг.

Нарешті, тільки через рік після вторгнення німецької армії на територію України штаб райхсфюрера СС розробив детальну програму політичної роботи серед щуцманів (додаток 1 до наказу № 31/42 від 19 серпня 1942 року про створення шкіл для поліцаїв). У розділі “Політичне виховання” перераховані теми лекцій для щуцманів із короткими конспектами до них. Ця система найдетальніше розкриває пропоновану нацистами систему ідейної мотивації добровольців, тому буде доречно її процитувати:

Політичне виховання і спрямування.

1 тиждень: Народи Європи.

Розгляд географії з застосуванням карти. – Європейські народи є народами осілими, а не кочівниками. – Кожен народ має свою одвічну територію. – Досягнення культури і цивілізації і пов’язані з цим питання сировини створили необхідність об’єднати всі народи на одному життєвому просторі. Наша мета: європейська спільнота народів. – Всі народи повинні жити.

2 тиждень: Спільний ворог народів Європи – євреї.

Батьківщина євреїв. – Імміграція євреїв до Європи. – Влились в торгівлю а не в роботу. – (Грошові позики під проценти – шлях до посилення позицій). Знищують народну культуру, сіють ворожнечу в народах і між народами для їх послаблення. (Преса в руках євреїв). Народи не бачать небезпеки.

3 тиждень: Більшовизм – влада євреїв.

Євреї – автор більшовицького вчення, Маркс – Мардохай. Євреї наворачтають народи до більшовицького соціалізму, який насправді є необмеженою владою євреїв. – Євреї здійснили “революцію”. Євреї Каганович – володар Радянського Союзу, Сталін його рабовласник. Євреї на найважливіших постах Радянського Союзу. Євреї комісари. Євреї повинні бути знищені.

4 тиждень: Адольф Гітлер – людина з народу пізнає євреїв.

Життя фюрера. З народу, батько бідняк. Адольф Гітлер робітник, Адольф Гітлер солдат. Адольф Гітлер звертається до народу, доводить небезпеку євреїв.

5 тиждень: Адольф Гітлер будує соціалізм для Німеччини.

Німеччина країна робітників і селян. Після усунення євреїв робота для всіх. Вулиці, розбудова, спорт і охорона здоров'я. Мандрівки для робітників, народний автомобіль [Volkswagen], опіка над матір'ю. Народ сильний і щасливий після вигнання євреїв.

6 тиждень: Адольф Гітлер завойовує соціалізм для Європи.

Народи Європи на службі єврейського фронту. Народи Європи хочуть домовленості, але євреї підбурюють до війни проти Німеччини. Сильний німецький солдат звільняє Європу від єврейського ярма. Народи Сходу звільнюються. Перемога за Німеччиною.

Обґрунтування:

а) Союзники,

б) Озброєння Європи. До перемоги Європейської спільноти народів⁷.

У 1943 році для заслужених шуцманів ввели, як нагороду, двотижневу поїздку до Німеччини, де ті могли наочно пересвідчитися у правильності нацистської політики і добробуті та розвиненості німецького народу.

Таким чином, підготовка відбувалася за чотирма основними спрямуваннями: геополітичним, що доводив “історичну місію” Німеччини, яка об'єднує Європу у “сім'ю народів”, антисемітським у такому ж “науковому” дискурсі, антирадянським, лєвова частка якого складалася з доведення єврейської природи більшовизму, та вихваляння досягнень націонал-соціалістичного режиму і фюрера особисто. Жодної патріотичної лєкסיки чи обіцянок світлого май-

бутнього для конкретних східноєвропейських народів чи груп населення тут не було.

Про патріотизм нацистська пропаганда заговорила лише навесні 1943 року, коли фронт повернувся на українську землю. А перші школи саме українських пропагандистів виникли лише на завершальному етапі існування окупаційного режиму в Україні, влітку 1943 року⁸.

Тобто, основою світобачення українського шуцмана, за задумом нацистського керівництва, повинні були стати два основних моменти: антисемітизм (у формі усвідомлення необхідності боротьби з “жидобільшовизмом”) та повна покора провідній силі у цій боротьбі – націонал-соціалізму.

¹ Нюрнберзький процес: Сборник материалов в 8-ми т. – М., 1986 – 1989. – Т. 3. – С. 567.

² Буніч І. Операція “Гроза”. – Кн. 2. – К. – СПб., 2000. – С. 658–659.

³ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939 – 1945). – Львів, 2003. – С. 126.

⁴ Петров Н.В., Скоржин К.В. Кто руководил НКВД, 1934 – 1941: Справочник. – М., 1999. – С. 491–495. На початок 1940 р. у центральному апараті НКВС євреї становили 5%. (Див.: Кричевський Л. Евреи в аппарате ВЧК–ОГПУ в 20-е годы // Евреи и русская революция: Материалы и исследования. / Ред.-сост. О.В. Будницкий. – М., 1999. – С. 344; Костырченко Г.В. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм. – М., 2001. – С. 211).

⁵ Для прикладу, мій дід, простий український селянин Сергій Прокопович Сова досі свято впевнений, що Ленін і Сталін були євреями, – інакше пояснити присутність такої кількості людей цієї національності в партії і “органах” він не в силі. І разом з цим, він з абсолютною симпатією згадує свого односельця “простого, але мудрого” Мойшу, котрий ще напередодні війни сказав йому, що “Сталін і Гітлер – це одна і та ж свиня, тільки на іншому боці лежить”.

⁶ ДА СБУ, ф. 13, спр. 397, арк. 35

⁷ ДА СБУ, ф. 2, оп. 7, № по оп. 14, спр. 44, т. 1, арк. 157зв.–158зв.

⁸ ДА СБУ, ф. 5, спр. 57773, арк. 26–43, 79. Радянський наступ у серпні 1943 р. під Харковом для РКУ став початком кінця, а якщо врахувати, що більшість існуючих на той час батальйонів шума були з відання управління орпо РКУ передані в підпорядкування тилового командування армії після зимового наступу РККА під Харковом, цей період варто розпочи-

нати з січня 1943 року – саме з цього часу територія РКУ стала невпинно скорочуватись, а функції – передаватися структурам вермахту. Тому літо 1943 р. можна вважати частиною завершального етапу існування РКУ. Іббенбюренський і Мюнстерський спеціальні табори були підпорядковані вермахту, на чолі їх стояли німецькі військовики і ряд українців-емігрантів, переважно з середовища гетьманців. Основою політичної підготовки курсантів (набраних з таборів військовополонених на території Німеччини) була українська державницька риторика без виразних ухилів в антисемітизм, а скоріше – у антирадянський, ба навіть антиросійський бік, з відповідними реверансами на адресу “Великонімеччини”. До шуцманшафту РКУ ця школа не мала відношення, а згадка про неї має на меті продемонструвати початок зміни пріоритетів у ставленні до пропаганди, спрямованої на українців, у частини німецького керівництва.